

Sectoranalyse Beeldende Kunst en Vormgeving

1 Uitgangspunten

1.1 Kunst en samenleving

Kunst en ontwerp vervullen een essentiële rol in een humane, tolerante, open samenleving. Door hun kritische onderscheidingsvermogen en ongebonden positie zijn zij in staat onze blik te verschuiven, nieuwe verbindingen te leggen en een ander licht te werpen op ingebedde systemen. Kunst en ontwerp verkeren niet in een isolement – integendeel. Mede dankzij ons subsidiestelsel zijn zij voor iedereen toegankelijk en vervlochten met talloze maatschappelijke, culturele en economische processen. Kunstenaars en ontwerpers werken samen met diverse sectoren zoals onderwijs, wetenschap en ruimtelijke ordening. Juist in het leggen van nieuwe relaties in het publieke domein en het bespreken van andere noties van kwaliteit en relevantie spelen kunst en vormgeving een belangrijke maatschappelijke rol. De balans tussen sociale invloed en een onafhankelijke positie is hierbij van het grootste belang. Nieuwe gezichtspunten ontstaan alleen door de garantie van autonomie en (individueel) experiment.

Naast maatschappelijk en cultureel vermogen hebben kunst en ontwerp ook een grote economische waarde. Recente onderzoeken tonen de meerwaarde die culturele instellingen genereren, bijvoorbeeld waar het gaat om grondprijs, vestigingsklimaat, citymarketing en gentrificatie van steden.¹ De relevantie van kunst laat zich echter moeilijk uitdrukken in bezoekersaantallen of economische cijfers. Kunst is in de eerste plaats een kritisch forum, een aansporing tot reflectie, een collectief geheugen, een vorm van identiteit en historisch besef, een katalysator voor ontplooiing en verandering, een bevrager van onbetwiste waarheden, en ze verbindt alle gebieden van het leven met elkaar.

1.2 Dynamiek

Beeldende kunst en vormgeving zijn dynamische sectoren. Deze dynamiek brengt ook fragmentatie met zich mee; er verschijnen steeds meer kunstvormen, de economische en maatschappelijke rol van cultuur wordt groter, de rol van de kunstenaar is in belangrijke mate verschoven van een visionaire solist naar een intermediair in groepsverband.

Dit veranderende, hybride werkveld van kunst en ontwerp zorgt ervoor dat de 'opbrengst' van kunst en ontwerp niet altijd even zichtbaar is; het beïnvloeden van langetermijnprocessen en het veroorzaken van nieuwe relaties is immers minder manifest dan het maken en exposeren van een object. Daar komt bij dat de rol van kunstenaars en ontwerpers voortdurend verschuift; het ene moment zijn zij opdrachtgever, het volgende opdrachtnemer. Het toegankelijk maken en presenteren van de context en reikwijdte van deze kunst en vormgeving is daarom essentieel. Dat betekent niet dat nuances moeten worden gesimplificeerd; het gaat er juist om – op communicatieniveau – het gecompliceerde toegankelijk te maken en – op beleidsniveau – het publieke belang van kunst en ontwerp voorop te stellen en een eenzijdige beoordeling op markteconomische gronden te voorkomen.

De dynamiek in de sector beeldende kunst en vormgeving wordt sinds eind jaren tachtig voor een groot deel bepaald door de subsidies van het Fonds BKVB en de

---

¹ Uitgedrukt in grondwaarde vertegenwoordigt de culturele sector in Nederland tussen de 30 en 50 miljard euro (Stad en Land, CPB 2011). Naast deze toegevoegde waarde geven kunst en ontwerp in tijden van mondialisering invulling aan lokale en nationale identiteit. Niet voor niets 'branden' steden en provincies zich graag door het organiseren van festivals, biënnales en grote tentoonstellingen. Het toerisme profiteert hiervan: meer dan 30% van de toeristen die Nederland aandoen zijn 'cultuurtoeristen' (Kunst en cultuur, het investeren waard?, Berenschot 2010). De toegevoegde waarde van de creatieve sector aan de Nederlandse economie als geheel wordt geschat op 16,9 miljard euro (Creatieve Industrie, Senter Novem 2009).

Mondriaan Stichting. Nu deze twee fondsen hebben aangekondigd te fuseren is het moment aangebroken kritisch naar de rol en de mogelijkheden van het nieuwe fusiefonds te kijken.

1.3 Vormgeving

Zoals ook in de vorige sectoranalyse werd geconstateerd: er is veel vitaliteit in het vormgevingsveld. Ruim 62.000 Nederlandse vormgevers vervullen een belangrijke culturele en innoverende rol en vertegenwoordigen een economisch belang dat in de miljarden loopt.² Het ontbreekt er niet aan kwaliteit en diversiteit in de productie van vormgevers, er wordt veel gemaakt. Je zou zelfs kunnen stellen dat er in het vormgevingsveld te véél nadruk op producten ligt, en te wéinig op de processen waarin vormgeving een rol kan spelen. Wat dat betreft wordt de potentie van vormgeving nog niet ten volle benut. Innovatie op het terrein van vormgeving wordt nog te vaak eenzijdig gekarakteriseerd als het inzetten van nieuwe media of het ontwikkelen van creative city strategies. De mogelijkheden van vormgeving als intermediair, katalysator of strateeg in complexe sociale, culturele, politieke en economische vraagstukken verdienen meer stimulans en toepassing.

Ondanks het feit dat er de afgelopen jaren een aantal belangrijke initiatieven op vormgevingsgebied zijn ontstaan³, speelt de Nederlandse vormgeving niet langer de voorttrekkersrol die 'Dutch design' tien jaar geleden vervulde. Dat heeft met verschillende factoren te maken, onder meer met het kunstvakonderwijs, internationale ontwikkelingen, het gebrek aan presentatie-instellingen, reflectie en goede opdrachtgevers. De sector is versnipperd en schraal op het gebied van onderzoek, presentatie, reflectie, goed opdrachtgeverschap en archivering. De capaciteit van vormgeving zou beter kunnen worden benut als de context van vormgeving wordt versterkt en de ontwikkelingen in de sector worden gecoördineerd. Het sectorinstituut vormgeving en de vormgevingssubsidies kunnen hierin een belangrijke rol spelen.

1.4 Nieuwe infrastructuur

De Basisinfrastructuur die in 2008 is ingesteld zorgt voor stabiliteit en continuïteit en, belangrijker nog, ze kan het politieke debat over welke subsidies voor welke individuele instellingen beschikbaar zijn, veranderen in een debat over welke functies gewaarborgd moeten zijn voor een vitale sector.

Het is de kunst om de nieuwe infrastructuur zodanig in te richten dat de ontwikkeling van kunst en ontwerp niet wordt gereguleerd, maar gestimuleerd. De taak van de infrastructuur is dan ook in de eerste plaats het scheppen van de randvoorwaarden voor een vertakt, gevarieerd ecosysteem. Zo'n fijnmazig systeem zorgt voor dynamiek en maatschappelijke vervlechting, het is de kracht van de sector beeldende kunst en vormgeving.

De huidige infrastructuur heeft ook tekortkomingen. De onderverdeling in sectoren doet niet altijd recht aan ontwikkelingen in kunst en ontwerp. Vormgeving is in de Basisinfrastructuur gekoppeld aan beeldende kunst, maar heeft in de praktijk net zo veel relatie met architectuur, e-cultuur, archieven en musea.

Bij de inrichting van de nieuwe infrastructuur zijn de diversiteit van de functies en de landelijke, zo niet internationale betekenis van de instellingen, alsmede de kwaliteit van de organisatie, bepalend voor de te maken keuzes. Daarnaast zijn er instellingen die ook financiële steun krijgen van de fondsen en de stad waarin ze gehuisvest zijn.

---

2 Vormgevers in Nederland; gemiddelden over 2007-2009, CBS, 2011

3 Onder meer DutchDFA, Dutch Design Week, Graphic Design Museum in Breda, Utrecht Manifest.

Van deze groep instellingen dienen enkele vooral een lokaal belang. Er moet overwogen worden of zij nog wel thuishoren in de nieuwe infrastructuur.

1.5 Partners en opdrachtgevers

Het maatschappelijke en politieke draagvlak van kunst en ontwerp is de laatste jaren tanende. Met de aangekondigde bezuinigingen is de discussie hierover de afgelopen maanden uitgebreid gevoerd. Meer educatie, cultuurparticipatie en communicatie kunnen bij het vergroten van dit draagvlak een rol spelen, maar niet als enige. Andere opvattingen over het kunstenaarschap bieden de kans om ook partners buiten de cultuur aan kunst te binden.

Door maatschappelijke en culturele veranderingen heeft de 'traditionele' kunstenaar de afgelopen decennia gezelschap gekregen van een groeiende groep kunstenaars en ontwerpers die hun werkterrein ook buiten de kunstwereld zoeken. Zij werken niet naar het dogma van 'hoge' of 'lage' kunst, maar leggen verbanden en werken samen met verschillende sectoren, met verschillende partners, in verschillende media en op verschillende locaties. Hierbij lopen vraag en aanbod niet zelden in elkaar over; de autonomie van het atelier of de studio is dan vervangen door de dialoog met een partner of opdrachtgever. Deze ontwikkeling wordt op dit moment nog bepaald door incidenten. Beleid dat vraag en aanbod in verschillende sectoren beter op elkaar afstemt ontbreekt. En dat is jammer, want juist hier doet zich de kans voor de legitimiteit van kunst en ontwerp te vergroten door partners en opdrachtgevers buiten de cultuur in kunst en ontwerp te laten investeren.

In het afgelopen decennium heeft goed opdrachtgeverschap onvoldoende aandacht gekregen. De Raad pleit voor beleid dat verkent hoe autonome uitgangspunten en toegepaste oplossingen bij elkaar kunnen komen en hoe maatschappelijke organisaties en bedrijfsleven hun opdrachtgeverschap kunnen verdiepen. Zo'n programma zou kunnen worden ondergebracht bij het sectorinstituut vormgeving en de Stichting Kunst en Openbare Ruimte. Het zou zich moeten richten op het smeden van nieuwe allianties in kunst en maatschappij, op de samenwerking tussen culturele instellingen en organisaties in andere sectoren en op het stimuleren van goed opdrachtgeverschap in kunst en vormgeving.

2 Criteria subsidiëring

De vijf criteria die de staatssecretaris formuleert als ijkpunten voor subsidiëring (publiek, ondernemerschap, participatie en educatie, collectie, aanbod van internationale betekenissen) werden ook in de laatste beleidsperiode gestimuleerd en gehandhaafd. Deze criteria moeten genuanceerd worden benaderd en in samenhang worden gezien met de kwaliteit van kunst en ontwerp, die altijd vooropstaat.

2.1 Kwaliteit

In deze tijd van postmodernistische cultuurrelativering wordt het onderscheid tussen amateurkunst en professionele kunst gemakkelijk gebagatelliseerd. De opkomst van het internet, een expanderende middenklasse en een toenemende doordringing van de invloed van verschillende culturen hebben mede geleid tot een verbreding van de smaak, een relativering van kennis en een afkeer van oordelende autoriteiten. In de ontstane kakofonie van meningen en oordelen is de kwaliteitsvraag wezenlijk gebleven – het is des te belangrijker geworden dat er onderscheid wordt gemaakt tussen wat er wel en niet toe doet: "Anything goes, but not everything matters."⁴ De Raad ziet het in tijden van bezuiniging als een overheidstaak om de continuïteit van top-talent en topinstellingen te garanderen zeker als Nederland zijn concurrentiepositie

tegenover het buitenland niet wil verliezen. Vertaald naar het niveau van de kunstinstellingen vormen bij de inrichting van de nieuwe infrastructuur de kwaliteit van het artistieke programma, de bijdrage aan het aanbod in nationale en internationale context, de innovatieve kracht, de bijdrage aan kennisoverdracht, debat en artistiek onderzoek onderscheidende criteria.

2.2 Publiek

Cultuurparticipatie en publieksbereik zijn anno 2011 een vanzelfsprekende doelstelling van kunst en ontwerp. Bezoekersaantallen zijn voor de sector beeldende kunst en vormgeving niet de meest adequate manier om publieksbereik te meten. Zoals eerder beschreven maakt de sector deel uit van netwerken die veel gevarieerder zijn dan uit de hoeveelheid verkochte entreebewijzen of symposiumdeelnemers blijkt. In de huidige netwerkcultuur is cultuurparticipatie vertakt en divers. Het zou beter zijn methodieken te ontwikkelen die deze netwerken naar waarde kunnen schatten.

Het aanbod van kunstinstellingen in de huidige infrastructuur is divers: van laagdrempelig of appellerend aan de smaak van een groot publiek, tot hoogdrempelig en complex. Daarmee hangen ook uiteenlopende soorten publiek samen.⁵ In kunst en vormgeving focussen presentatie-instellingen vooral op inhoudelijke vernieuwing en experiment. Zij hebben een specifiek programma en trekken meestal een ingevoerd publiek dat wezenlijk anders is dan dat van bijvoorbeeld de grote kunstmusea. Deze richten zich op een breed publiek en besteden vaak meer aandacht aan belevingswaarde dan aan kennisoverdracht. Juist vanwege dit verschil is het van belang de presentatie-instellingen die landelijke en internationale betekenis hebben in de nieuwe infrastructuur te behouden. Deze pioniers moeten worden ondersteund met publiek geld, omdat de kunst en theorievorming die zij genereren van publiek belang zijn: zij stimuleren nieuwe gezichtspunten. Het kweken van die interesse genereert soms eigen middelen, maar staat niet altijd gelijk aan vermaak of bevestiging van de smaak van een groot publiek. Deze instellingen moeten daarom niet uitsluitend worden beoordeeld op kwantiteit, maar vooral op de kwaliteit van het publieksbereik. Niet: zonder bezoekers geen winst, maar: de juiste overdracht is winst.

2.3 Cultureel ondernemerschap

De term 'cultureel ondernemerschap' is een pleonasme; kunstenaars en ontwerpers zijn ondernemers. De cultuursector heeft de afgelopen decennia de eigen verdiensten stevig weten op te voeren. De norm om 17,5% van de begroting aan eigen inkomsten te genereren heeft positief op dit proces gewerkt. Het heeft instellingen gestimuleerd op zoek te gaan naar opdrachtgevers, (internationale) partners, Europese subsidies en sponsors.⁶ Eigen inkomsten en besparingen door samenwerking en innovatie zijn in de culturele sector inmiddels gemeengoed. Ook wordt voortdurend hard gewerkt om de toegankelijkheid voor zo veel mogelijk mensen te bevorderen.

In tijden van een economische crisis moeten de verwachtingen op het gebied van eigen inkomsten echter worden getemperd. Uit recent onderzoek naar de vraagzijde van beeldende kunst en de financiële positie van Nederlandse galeries blijkt bijvoorbeeld dat de verkoop van kunst tijdens een recessie fors daalt.⁷ Ook het bedrijfsleven besteedt in economisch slechte tijden minder aan kunst en ontwerp.

5 Mediagebruikers zijn de omvangrijkste publieksoort. Ongeveer 4,7 miljoen mensen komen jaarlijks via radio, tv of internet in contact met beeldende kunst en vormgeving. In Beeld. Nulmeting Sectormonitor Beeldende Kunst. Concept eindrapport. Research voor Beleid, Zoetermeer, april 2011.

6 Quickscan OCW, 2010.

7 Herhalingsonderzoek vraagzijde beeldende kunst, Motivaction (oktober 2010); Galeries in hedendaagse beeldende kunst 2010, EIM (november 2010). Nadat de brancheomzet in de periode 2005-2008 met bijna 40% is gestegen, is deze daarna met ongeveer 15% gedaald. Uit het onderzoek blijkt dat een kwart van de galeriehouders denkt dat de huidige economische recessie 11 tot 25% aan omzet heeft gekost. Een op de vijf is van mening dat de omzet daardoor met 26 tot 50% achter is gebleven.

2.4 Educatie

Educatie is van groot belang voor het stimuleren van cultuurparticipatie van jongeren én volwassenen. Voor verdieping en educatieve programma's moeten tijd en geld worden vrijgemaakt. Veel beeldendekunstinstellingen in de Basisinfrastructuur hebben bijvoorbeeld een jeugdprogramma.

Kunst is soms complex, en haar kwaliteiten moeilijk herkenbaar. Dit betekent niet dat de presentatie en communicatie over kunst 'simpel' moeten worden gehouden. Ook bij cultuureducatie voor jongeren zou de nadruk op gelaagdheid en de reikwijdte van kunst en ontwerp moeten liggen.

In de nieuwe infrastructuur dienen programma's voor jongeren dan ook bij voorkeur te worden uitgevoerd door presentatie- en ontwikkelinstellingen die zich niet uitsluitend richten op jeugd- of popcultuur, maar op relaties tussen alle cultuurgebieden.

2.5 Regionale spreiding

Instellingen die in de nieuwe infrastructuur zijn opgenomen dienen een bredere focus te hebben dan de regio waarin ze actief zijn. Zij hebben betekenis als zij ambiëren hoogwaardige nationale en internationale kunst naar de regio te halen en regionale kunst buiten de regio te brengen. Het lokale heeft tenslotte ook internationale kwaliteit. In de praktijk is de infrastructuur zodanig ingericht dat onderzoek, experiment, vernieuwing en debat niet alleen plaatsvinden in de Randstad, maar ook in presentatie-instellingen in de regio. Een aantal regionale instellingen gaat interessante samenwerkingsverbanden aan met het buitenland; zij stellen zich op als centra met een spin-off naar het buitenland en andersom.

Regionale spreiding betekent soms dat samenwerking tussen verwante instellingen niet van de grond komt. Het ontbreekt bijvoorbeeld aan een landelijke tentoonstellingsagenda voor foto-instellingen en samenwerking tussen organisaties op het gebied van mode. Hiervoor zou in de nieuwe infrastructuur een oplossing gezocht moeten worden.

2.6 Aanbod van internationale betekenis

Nederlandse instellingen op het gebied van beeldende kunst en vormgeving zijn sterk geïnternationaliseerd. De activiteiten van presentatie-instellingen, ontwikkelinstellingen, festivals en ondersteunende instellingen zijn van internationale betekenis, postacademische instellingen brengen internationale netwerken tot stand, er is een uitgebreid programma van buitenlandateliers waaraan Nederlandse kunstenaars kunnen deelnemen, er zijn internationale studiereizen voor beeldend kunstenaars en vormgevers en participatie in internationale netwerken is voor alle kunstenaars en instellingen gemeengoed. Deze internationale verbindingen komen voor een groot deel organisch tot stand. Dat maakt ze hecht en inhoudelijk sterk, maar soms ook weinig zichtbaar. Door ook informele netwerken beter in kaart te brengen en te beschrijven welke lokale effecten zij hebben, wordt de internationale reikwijdte van Nederlandse instellingen duidelijk en kan beter worden ingezet op een internationaliseringsbeleid op de lange termijn. Dat beleid is nu nog te vaak gericht op kortlopende projecten en 'export' van Nederlandse beeldende kunst en vormgeving, te weinig op een coherent programma dat ook 'import' omvat.

De promotie van Nederlandse kunst in het buitenland wordt door de Mondriaan Stichting onder andere mogelijk gemaakt door ondersteuning van Nederlandse en buitenlandse galeries op door de Mondriaan Stichting geselecteerde beurzen. Deze regeling had positieve effecten maar is nu dusdanig afgeslankt dat het subsidiebedrag niet meer in verhouding staat tot de door galeries gemaakte kosten.

Er zijn meer middelen nodig om interessante internationale ontwikkelingen in Nederland te tonen, met name op het gebied van vormgeving. Hoewel Nederlandse vormgeving populair is in het buitenland en bekende ontwerpers vaak worden gevraagd voor internationale expositie is er nog te weinig internationaal ontwerp en vormgevingsonderzoek in Nederland te zien. Voor het overzicht, het debat en de allianties met buitenlandse partners is het van belang hier verandering in te brengen. Eens te meer omdat het verwerven van buitenlandse opdrachten en het organiseren van buitenlandse distributie en productie voor Nederlandse vormgevers nog steeds moeilijk is.

De internationale presentatie van vormgeving krijgt gestalte door het vierjarige programma DutchDFA (DDFA). Dit programma beoogt de internationale positie van Nederlandse vormgeving, mode en architectuur in het buitenland te verstevigen door partners in Nederland te koppelen aan en intensief te laten samenwerken met internationale partners. Er zijn succesvolle presentaties gerealiseerd in de economische grootmachten China, India en Duitsland. De nadruk van het tijdelijke programma ligt echter sterk op export van Nederlandse vormgeving; de terugkoppeling naar de ontwikkeling in Nederland en de presentatie van buitenlandse vormgeving in Nederland zijn nog niet op niveau. Het zou goed zijn als er een meer permanent platform komt om vormgeving ook in Nederland te presenteren en bespreken.

Kunstenaars maken steeds vaker gebruik van buitenlandateliers en artist-in-residence-voorzieningen (AIR's). Dit is een goede ontwikkeling: er ontstaat een hecht netwerk van internationale samenwerking waardoor Nederlandse kunstenaars hun werk in het buitenland kunnen realiseren en buitenlandse kunstenaars in contact komen met de Nederlandse kunstsector. In deze internationalisering manifesteert zich ook het tekort aan onderzoeks- en productiemogelijkheden in Nederland: kunstenaars trekken vaak van het ene naar het andere buitenlandatelier om hun praktijk te kunnen voortzetten. Deze 'AIR-carrousel' roept de vraag op of de Nederlandse kunstpraktijk en de buitenlandmogelijkheden voldoende op elkaar zijn afgestemd. Ook de evaluatie van de werkperiodes in buitenlandateliers verdient aandacht; de resultaten zijn nu nog te vaak onzichtbaar en zouden beter verspreid en verankerd kunnen worden.

Tegen deze achtergrond wil de Raad ook wijzen op het gebrek aan specifieke instrumenten voor vormgevers wat betreft werkperiodes en studiereizen in het buitenland.

3 Taken en activiteiten in de Basisinfrastructuur

Zoals hiervoor beschreven behoort 'cultureel ondernemerschap' tot de dagelijkse praktijk van de instellingen die in de Basisinfrastructuur zijn vertegenwoordigd. Vrijwel alle instellingen op het gebied van kunst en vormgeving voldoen aan de eigen inkomstennorm. Ook publieksbereik, participatie, educatie en internationalisering krijgen van de meeste instellingen prioriteit. Aangezien instellingen in de Basisinfrastructuur op deze punten vaak vergelijkbaar scoren, zal het kwaliteitscriterium zwaar wegen bij het vormgeven van de nieuwe infrastructuur.

3.1 Opleiding en talentontwikkeling

Talentontwikkeling in kunst en ontwerp loopt door de structuur van aanbod en afname heen: ze vindt niet alleen plaats in het kunstvakonderwijs, maar ook in productie, presentatie en afname. Zij is niet alleen voorbehouden aan kunstenaars en ontwerpers onder de 35, maar ook van belang voor de generatie daarvoor. Het is daarom nodig dat het onderwijs en de verschillende instellingen in de infrastructuur hun beleid op het gebied van talentontwikkeling op elkaar afstemmen en dat er aandacht komt voor talentontwikkeling op latere leeftijd.

De postacademische instellingen in de beeldende kunst vormen een belangrijke pijler van talentontwikkeling, nationaal en internationaal. Zij moeten daarom onderdeel zijn van een nieuwe infrastructuur.

3.1.1 Kunstvakonderwijs

Over de aard en inrichting van het kunstvakonderwijs wordt volop gedebatteerd. Het rapport dat de commissie-Dijkgraaf in 2010 publiceerde⁸ constateert dat het kunstvakonderwijs opleidt voor een sector en voor beroepen die wereldwijd in omwenteling zijn, waarbij “multidisciplinariteit en competenties [als] samenwerken, combineren, leiden en innoveren cruciaal zijn geworden.” Het kunstvakonderwijs moet vooroplopen in het kiezen van duidelijke profielen en in het leggen van verbindingen tussen de beroepspraktijk en praktijkgericht onderzoek. Het advies van de commissie-Veerman⁹ benadrukt dat er winst valt te behalen met strengere selectie aan de poort en een selectieve ontwikkeling van masteropleidingen. De Raad kan zich hierin vinden; hij constateerde al eerder dat de kwaliteit van de afgestudeerden van het Nederlandse kunstvakonderwijs onvoldoende voldoet aan de behoefte aan internationaal onderscheidend toptalent.¹⁰ Om de aansluiting van het kunstvakonderwijs op de beroepspraktijk te verbeteren en de positie te bepalen ten opzichte van de postacademische instellingen is overleg tussen de directoraten-generaal Onderwijs en Cultuur gewenst.

3.1.2 Postacademische instellingen

De vier postacademische instellingen faciliteren bij uitstek toptalent in de (overgang van opleidings- naar) beroepsfase. In die zin zijn het ontwikkelinstellingen, geen opleidingen. De instellingen hebben een grote reputatie in de internationale kunstwereld en leveren essentiële, duurzame netwerken op: alumni kunnen rekenen op een opstap naar een (internationale) carrière in het hoogste segment.

Het rapport Postacademische instellingen Beeldende Kunst¹¹ heeft de postacademische instellingen positief beoordeeld. Het rapport bevestigt de statuur van de instellingen, maar bevat weinig aanknopingspunten om toekomstig beleid op te baseren; het geeft onvoldoende uitsluitsel over de verhouding met het huidige kunstvakonderwijs, over de onderlinge relatie van en het onderscheid tussen de postacademische instellingen in Nederland en tussen vergelijkbare instellingen in het buitenland. Het internationale visitatierapport over de Rijksakademie, dat de raad van toezicht heeft laten opstellen, beschrijft hoe de Nederlandse kunstwereld door de Rijksakademie wordt betrokken in een internationaal netwerk en hoe dat de kwaliteit van de kunst en kunstenaars in Nederland positief beïnvloedt.¹² De aanbevelingen in het rapport zijn breder toepasbaar. Een beschrijving en overdracht van de toegevoegde waarde van alumni zal het inzicht in het belang van de postacademische instellingen doen toenemen. De postacademische instellingen kunnen onderling meer samenwerken, en ze moeten de banden met universiteiten, kunstopleidingen, presentatie-instellingen en musea aanhalen.

De Raad vindt de bijdrage van de postacademische instellingen aan de internationalisering van beeldende kunst en vormgeving essentieel. Het onderbrengen van postacademische instellingen bij het hbo-onderwijs acht de Raad niet wenselijk vanwege het grote verschil in focus op ontwikkeling, internationale netwerken en intensiteit van begeleiding.

---

8 Onderscheiden, verbinden, vernieuwen: de toekomst van het kunstonderwijs, 2010.

9 Differentiëren in drievoud omwille van kwaliteit en verscheidenheid in het hoger onderwijs, 2010.

10 Massa en diepgang, 2010.

11 Andersson Elffers Felix (AEF), Postacademische instellingen Beeldende Kunst, 2010.

12 Report International Visitation Rijksakademie van Beeldende Kunsten, commissie-Blockmans 2010.

Een van de postacademische instellingen neemt een unieke positie in Nederland in als plek voor talentontwikkeling gekoppeld aan een facilitaire keramische werkplaats. Werkplaatsen voor andere disciplines dan keramiek zouden een verrijking zijn voor de sector. De Raad deelt in de nieuwe infrastructuur dit type instelling in bij 'ontwikkelinstanties'. Ook een instelling die kunst, ontwerp en theorie combineert in multidisciplinaire projecten is van groot belang voor de ontwikkeling van het vak, niet in de laatste plaats omdat er voor ontwerpers geen andere postacademische opleidingen zijn. De Raad ziet daarnaast mogelijkheden voor zestig artist-in-residencevoorzieningen in de Randstad.

3.1.3 Talentontwikkeling na de opleiding

De omloopsnelheid van talent wordt steeds hoger. Dit heeft te maken met maatschappelijke ontwikkelingen en de erfenis van het modernisme, maar ook met de trend van het curatorschap, die behoefte heeft aan telkens nieuwe kunstenaars. Er worden veel 'nieuwe' kunstenaars ontdekt, terwijl oudere kunstenaars in de vergetelheid raken. Dit fenomeen heeft soms tot gevolg dat kunstenaars al rond hun dertigste zijn 'uitgekauwd'. Eerst worden zij op jonge leeftijd overvraagd en wordt hun nauwelijks tijd gegund om hun werk rustig te ontwikkelen; vervolgens raken zij uit de gratie, nog voordat zij hun artistieke carrière goed en wel begonnen zijn, omdat hun werk 'overal' al is tentoongesteld en als bekend wordt verondersteld. Dit is een vorm van kapitaalvernietiging, waar de opvolger van het Fonds BKVB en de Mondriaan Stichting beleid voor zou moeten ontwikkelen.

3.2 Creatie en productie

Het Fonds BKVB en de Mondriaan Stichting functioneren als motor voor de sector; zij zijn uitvoerend maar spelen ook een toonaangevende rol in het formuleren van relevant beleid. Terecht zijn zij door de visitatiecommissie positief beoordeeld.¹³ De aangekondigde fusie biedt mogelijkheden om de gewenste afstemming tussen aanbod en productie van kunst te realiseren en dynamiek en vernieuwing in de sector te stimuleren.

Vier jaar na de publicatie *Second Opinion*, waarin de fondsen zelf pleitten voor een scherpere keuze, zijn de focus op kwaliteit en een vermindering van het aanbod nog steeds actueel. Het kwaliteitscriterium bij het Fonds BKVB is relatief soepel en zou verder kunnen worden aangescherpt. Ook de Mondriaan Stichting zou een strengere selectie kunnen maken. Daarnaast kan het honorarium van kunstenaars worden verbeterd. Nog te vaak werken kunstenaars bij samenwerkingsprojecten met instellingen ver onder het bestaansminimum. Het nieuwe fusiefonds moet bevorderen dat Nederlandse kunstenaars een gegarandeerd honorarium krijgen van de instellingen waarvoor ze werk produceren.

Kunst behelst meer dan het reageren op een vraag of een opdracht, ook in een tijd waarin steeds meer kunstenaars allianties met partners buiten de cultuur aangaan. Individuele subsidies zijn daarom ook van belang. Niet als inkomensbeleid, maar als stimulant voor ontwikkeling en experiment.¹⁴ Het potentieel van de makers moet niet worden beperkt door een te grote nadruk op afname en presentatie.

---

¹³ Visitatierapport 2010. Cultuurfondsen en sectorinstellingen, 2010.

¹⁴ Ook de *Wwik* die per 2012 wordt afgeschaft, is een instrument dat kunstenaars ondersteunt bij het opzetten van een renderende beroepspraktijk. Het evaluatierapport uit 2010 is positief over het effect van de regeling.

Dynamiek in de sector wordt bevorderd door de mogelijkheden van artist-in-residence-voorzieningen. De omvangrijke database die kunstenaars ondersteunt op het gebied van internationalisering en talentontwikkeling is van belang voor het residentiebeleid van de sector beeldende kunst en de sector podiumkunsten. De financiering van deze faciliteit zou door het nieuwe fonds kunnen worden overgenomen, door andere fondsen of door sponsoring.

Anders dan in de beeldende kunst werd de dynamiek in vormgeving de afgelopen decennia slechts in geringe mate beïnvloed door het sectorinstituut of de vormgevingssubsidies. Het sectorinstituut vormgeving heeft de afgelopen vier jaar veel activiteiten ontplooid. Tegelijkertijd is er de indruk dat deze activiteiten nog te incidenteel zijn, de reflectie en duiding van de ontwikkelingen te gering en het draagvlak in de vormgevingssector onvoldoende. Tot op heden heeft het sectorinstituut geen mogelijkheden gevonden om de versnippering van de sector tegen te gaan en de regie te nemen. Een voorbeeld van het gebrek aan coördinatie manifesteert zich in de archivering van vormgevingserfgoed, die op vier verschillende plekken uitgevoerd wordt. Het zou goed zijn als het sectorinstituut zich meer als een netwerkorganisatie zou opstellen en zich zou concentreren op de regie in onderzoek, debat, informatie, archivering, internationalisering en goed opdrachtgeverschap, niet alleen in het culturele veld, maar ook in samenwerking met andere sectoren, bedrijfsleven en brancheorganisaties.

De subsidies van de Mondriaan Stichting en het Fonds BKVB zijn ondanks recente aanpassingen nog te weinig toegespitst op de werkwijze van ontwerpers. Met de fusie van de fondsen dringt zich de noodzaak op van een kritische blik op de fondsen om te beoordelen op de juistheid van hun criteria, de toepassing ervan en op de communicatie met de buitenwacht.

3.3 Presentatie

De dynamiek en (internationale) betekenis van Nederlandse beeldende kunst zijn voor een belangrijk deel te danken aan een klein aantal Nederlandse presentatie-instellingen. Het zijn wegbereiders in velerlei opzichten: ze voeren op hoog niveau een internationaal discours met andere instellingen, theoretici en kunstenaars, en weten dat te vertalen in een divers en publiekstoegankelijk programma van kunstproductie, -reflectie en -presentatie. Zonder deze toekomstgerichte programma's zou de beeldende kunst veranderen in stilstaand water. Hun voortbestaan moet dan ook in de nieuwe infrastructuur worden gegarandeerd. In het kader van een kleinere infrastructuur en de nadruk op hoge kwaliteit en internationale betekenis kunnen in totaal zes presentatie-instellingen worden opgenomen. Andere presentatie-instellingen dienen op een meer flexibele manier financiële ondersteuning bij het nieuwe fonds aan te vragen.

3.3.1 De rol van de curator

Verband houdend met de positie van de presentatie-instellingen is de opkomst van de freelance curator een fenomeen van het laatste decennium. De curator is een intensieve netwerker die zich soepel beweegt te midden van nieuwe kunstontwikkelingen. Zijn werkterrein is veelal het circuit van biënnales en andere internationale tentoonstellingen; hij weet in de hybride, geglobaliseerde kunstwereld verbanden te leggen. Het Fonds BKVB speelt hier op in met de zogenaamde bemiddelaarssubsidie en de intendantenprojecten.

In Nederland heeft het Curatorial Training Programme van de Appel een pioniersrol vervuld in het opleiden van curatoren. Ook de reizende biënnale voor hedendaagse kunst heeft grondig onderzoek verricht naar de rol en het ontstaan van de curator. Hierdoor wordt het internationale discours gevoed met publicaties en tentoonstellingen met een onderzoekende invalshoek. Dit onderzoek is waardevol en kan

zichtbaarder gemaakt worden als deze instellingen meer samenwerken met postacademische instellingen, universiteiten en musea. Op deze manier zouden zij hun expertise op het gebied van het curatorschap ook toegankelijk kunnen maken voor educatieve doeleinden. De Raad adviseert de functie 'internationaal festival' bij het nieuwe fonds onder te brengen.

3.3.2 Aanbod en afname

Naast het doen van aankopen spelen schenkingen, opdrachten en legaten een rol bij collectievorming van de kunstmusea op het gebied van moderne- en hedendaagse Nederlandse kunst. Bij de financiering van productie van werk van Nederlandse kunstenaars zou de mogelijkheid om als tegenprestatie een werk te laten opnemen in de collectie Nederland aandacht moeten krijgen. Hiermee zouden hiaten in de collectie Nederland kunnen worden opgevuld en wordt kunstenaars een platform geboden.

In de connectie tussen kunst en markt vervullen galleries een centrale rol. Zij behoren tot de ongesubsidieerde kunstsector en bedienen een doelgroep van bedrijven en particulieren. Bedrijven vormen zelf ook een belangrijke verbinding tussen aanbod en afname: ze kopen kunst aan voor ruim 69 miljoen per jaar.¹⁵

Gaandeweg is het onderscheid tussen de taak van de overheid als hoeder van kunst en ontwerp enerzijds en de markt als schakel tussen vraag en aanbod anderzijds steeds diffuser geworden. Galleries zijn bij de opbouw van de carrière van hun kunstenaars aangewezen op de bestaande netwerken van presentatie-instellingen, biënnales en musea. Een vitale Basisinfrastructuur is voor hen van belang, evenals medefinanciering van producties en catalogi door de fondsen, en de KunstKoopregeling. Cursussen voor verzamelaars die door beeldendekunstinstellingen worden aangeboden, dragen bij aan het enthousiasmeren van publiek voor het kopen van kunst.

Fiscale maatregelen, goed opdrachtgeverschap, betere promotie van Nederlandse kunst in binnen- en buitenland en samenwerking tussen galleries en musea zullen de afname van kunst bevorderen.

3.4 Onderzoek en reflectie

In een groot en pluriform kunstveld is beschouwing onontbeerlijk voor het draagvlak en de betekenis van beeldende kunst en ontwerp. De bemiddelaarssubsidies en de pilot voor promotieonderzoeken van het Fonds BKVB en aandacht van universiteiten en presentatie-instellingen hebben bijgedragen aan artistiek onderzoek, reflectie en overdracht van kunstbeschouwing. Het kan nog beter. Het is paradoxaal dat er nauwelijks een podium is voor de analyse en discussie over kunst en ontwerp, terwijl de behoefte aan het verhaal en de context van kunst de afgelopen jaren alleen maar is toegenomen. Zoals Anna Tilroe schrijft: "Het bredere publiek weet allang dat kunst geen kwestie is van smaak en gevoel maar dat er een complex van ideeën achter schuilgaat op grond waarvan betekenis wordt toegekend."¹⁶ Met name de financiering van kunsttheoretisch en -historisch onderzoek, van (digitale) tijdschriften en publicaties is onvoldoende gewaarborgd. Ook de overdracht van presentatie-instellingen laat nog steeds te wensen over, er is behoefte aan informatie die 'moeilijke' kunst demystificeert en van een context voorziet.

---

¹⁵ In Beeld. Nulmeting Sectormonitor Beeldende Kunst. Concept eindrapport. Research voor beleid, Zoetermeer, april 2011.

¹⁶ Anna Tilroe, De ja-sprong. Naar een nieuwe vitaliteit in de kunst, p. 49. Amsterdam: EM. Querido's uitgeverij BV, 2010.

Door het beperkte taal- en afzetgebied blijft Nederland ver achter bij andere landen die via kunsttijdschriften aandacht besteden aan theoretisch onderzoek en reflectie. Ook de passiviteit van de Mondriaan Stichting op dit vlak bemoeilijkt een verbetering van de situatie. De mogelijkheden voor publicaties van onderzoek over culturele onderwerpen die een breder publiek in Nederland aanspreken, zijn uiterst beperkt. Tweektalige uitgaven zijn daarnaast noodzakelijk voor de niet-Nederlands sprekende afnemers in de culturele sector. Hiervoor zijn amper financieringskanalen te vinden. De Raad dringt erop aan dat de opvolger van de Mondriaan Stichting een consistent beleid ontwikkelt, gericht op het stimuleren en ondersteunen van vernieuwend kunsthistorisch en -theoretisch onderzoek, publicaties en tijdschriften.

Het is een goede zaak dat recent de masteropleiding Design Cultures van start is gegaan, een samenwerkingsverband van de Vrije Universiteit Amsterdam en de Premisela Stichting. Deze masteropleiding richt zich op de bestudering van productontwerp, grafisch ontwerp en mode in een brede culturele context. Tegelijkertijd is de leerstoel 'Moderne typografie en grafische vormgeving' aan de Universiteit van Amsterdam opgeheven. Deze leerstoel beoogde een structureel verband tussen de praktijk van de makers en de beschouwers te leggen. Dit aspect krijgt op dit moment te weinig vorm, in het algemeen en in de Basisinfrastructuur. Er is, naast de inspanningen van de Premisela Stichting en de VU in Design Cultures, een samenhangend programma nodig om de relatie tussen praktijk en theorie op alle niveaus te stimuleren.

Publicaties over Nederlandse vormgeving zijn nog steeds schaars. Tijdschriften zouden een belangrijke rol kunnen spelen in de reflectie op ontwerp. Bestaande uitgaven op dit gebied vervullen deze behoefte nog onvoldoende.

3.5 Behoud en beheer

Het NIMk vervult een toenemend relevante rol op het gebied van het behoud, beheer en de ontsluiting van digitale kunstvormen, zoals videokunst. De technologie en restauratieproblematiek van deze kunstvormen vraagt om zeer specialistische expertise. Deze expertise voorziet in een internationale behoefte. Samenwerking met de sector e-cultuur verdient aanbeveling.

Wat betreft vormgevingsarchieven is er geen structureel beleid; verschillende instellingen bekommeren zich nu om het behoud van de archieven. De Mondriaan Stichting, het sectorinstituut vormgeving en het NAI hebben een inhaalslag financieel mogelijk gemaakt, waarbij een 'topselectie' van negentien collecties is gearchiiveerd. Als uitvloeisel van de Regeling Vormgevingsarchieven is het Centraal Register Vormgevingsarchieven samengesteld, dat is ondergebracht bij het Rijksbureau voor Kunsthistorische Documentatie. Er is een gecoördineerde aanpak nodig van de selectie, opslag en archivering van de vele vormgeversarchieven, die nu nog ontoegankelijk zijn.

Vormgevers en beeldend kunstenaars spelen een steeds grotere rol in opdrachten die voortkomen uit maatschappelijke issues of vraagstukken in het publieke domein. De kwaliteit van opdrachtgeverschap in de publieke ruimte is daarom van groot belang. Het stimuleren van dit opdrachtgeverschap moet in de nieuwe infrastructuur meer aandacht krijgen. Er liggen kansen voor een grotere rol in de coördinatie van social design en het debat over community-art, eventueel in samenwerking met het nieuwe fusiefonds en het sectorinstituut vormgeving. Onderzoek naar en archivering van projecten in het publieke domein krijgen naar het oordeel van de Raad nog te weinig aandacht.

4. Aanbevelingen

Algemeen

- Waarborgen van variatie en continuïteit in kunst en vormgeving en instandhouding van de autonomie in de nieuwe infrastructuur. Kwaliteit is de leidende factor.
- Herinvoering van de 'matchingsregeling'; het was een goede combinatie van cultuur- en financieel beleid. Er zou echter goed gekeken moeten worden naar de wijze waarop er invulling aan gegeven wordt.
- Verlaging van het btw-tarief van 19% terug naar 6% om de kunstmarkt uit het slop te trekken.
- Fiscale stimuleringsmaatregelen beschikbaar stellen voor het aankopen van kunst door particulieren en bedrijven.

Aanbevelingen gefuseerd nieuw fonds

- Behoud van subsidies aan kunstenaars voor vernieuwing en experiment, bemiddelaarsubsidies en intendantenregeling Fonds BKVB.
- Aanscherping van het kwaliteitscriterium bij subsidietoekenning aan kunstenaars.
- Bevordering van productie van werk van Nederlandse kunstenaars tegen een gegarandeerd honorarium.
- Financiering van productie van werk van Nederlandse kunstenaars koppelen aan opname in de collectie Nederland.
- Evaluatie van de resultaten van buitenlandateliers.
- Aandacht voor artist-in-residence-voorzieningen voor vormgevers.
- Ontwikkelen van een samenhangend programma voor werkplaatsexpertise. Werkplaatsen zijn voor alle disciplines in de kunst een waardevol instrument.
- Consistent (subsidie)beleid gericht op het stimuleren en ondersteunen van vernieuwend kunsthistorisch en -theoretisch onderzoek, van reflectie, publicaties en tijdschriften. Hiervoor moet budget vrijgemaakt worden.
- Regie om de zichtbaarheid en verkoop van Nederlandse kunst en de vraag ernaar in het buitenland te bevorderen, door samenspel te stimuleren tussen musea, galeries, curatoren.
- Het ontwikkelen van een communicatie- en overdrachtsprogramma voor kunst en ontwerp.
- Strengere regelgeving en helder toezichthouderschap ten aanzien van het gefuseerde fonds, onder meer ten aanzien van uniforme werkwijzen en beoordelingscriteria door de commissies.

Aanbevelingen presentatie-instellingen

- Samenwerking tussen presentatie-instellingen en musea (met hedendaagse kunst collecties), universiteiten, bedrijven en postacademische instellingen omwille van de efficiëntie en intensivering van de kwaliteit van de programmering en overdracht.

Aanbevelingen postacademische instellingen

- De postacademische instellingen verdienen een aparte plaats in de nieuwe infrastructuur.
- Overleg agenderen tussen de directoraten-generaal Onderwijs en Cultuur.

Aanbevelingen sectorinstituut en ondersteunende instellingen

- De vormgevingssector dient beter georganiseerd te worden vanuit een sterke positie van het sectorinstituut vormgeving.
- Programma ter bevordering van social design en community-art.
- Programma ter bevordering van partnerschappen en goed opdrachtgeverschap.

Sectoranalyse E-cultuur

De e-culturele sector

Met de wereld in je broekzak en altijd online zijn de virtuele en fysieke wereld voorgoed verweven geraakt.

Binnen de R&D van de sector e-cultuur worden zowel de grenzen van de mogelijkheden onderzocht als de kennis ontwikkeld die noodzakelijk is voor kunst en cultuur van de gemedialiseerde samenleving.¹ In een mediasamenleving betekent dat onderzoek naar die media, met die media en in die media, kritisch en constructief, alert op uitwassen en gericht op nieuwe oplossingen. Het innovatieve onderzoek is precurrentieel – die waarde moet bij het beoordelen van de sector de boventoon voeren. Daarbij gaat het niet over nieuwe muziek, nieuw beeld, of nieuwe dans als zodanig, maar over begrippen die eigen zijn aan de nieuwe media, zoals interactiviteit, web 2.0, multimedia, datavisualisatie en games.

Nederland heeft zich door investeringen in e-cultuur de afgelopen decennia een plek verworven in een globaal media-ecosysteem. Het Nederlandse geluid wordt op dit moment gehoord. Mediamatic, STEIM, V2_, de Waag, Submarine en WORM trekken een continue stroom van Nederlandse en buitenlandse kunstenaars en wetenschappers aan om samen over onze digitale toekomst na te denken. Virtueel Platform (sectorinstituut) en Digitaal Erfgoed Nederland (DEN) vervullen de rol van intermediair.

Het raadsadvies Netwerken van betekenis is een methodische benadering om inzicht te bieden in de samenstelling, structuur en werkwijze van de e-culturele sector. Deze sector richt zich op vormonderzoek, contextonderzoek en transformatieonderzoek en doet dat multidisciplinair en cross-sectoraal. Bij de uitwerking van de criteria waarmee de sector beoordeeld kan worden, moet rekening gehouden worden met het multidisciplinaire en cross-sectorale karakter.

De creatieve sector omvat zowel de creatieve industrie als kennis- en culturele instellingen. Daaronder vallen ook de culturele instellingen voor vorm-, context- en transformatie-onderzoek en de instellingen voor presentatie, behoud en beheer. Met zijn activiteiten bestrijkt de creatieve sector een breed spectrum dat loopt van kwetsbare en onmisbare experimenten, tot grote, het commercieel domein bedienende producten.

Het raadsadvies E-cultuur van i naar e, dat de basis was voor de beleidsvorming in de afgelopen jaren, baseerde zich op web 2.0-inzichten. Deze inzichten hebben nog niet aan belang ingeboet, maar dienen inmiddels wel te worden uitgebreid met de nieuwste toekomstvisies. Deze visies worden sterk gekleurd door de veranderde wijze van datatoegang en -beheer in verband met de opkomst van cloudcomputing, 'software as a service', SMART computing en 'mobile consumer applications'.

Creatieve sector en bestel

Anders dan voorheen wordt het kunstbeeld in de 21ste eeuw gekleurd door cross-sectoraliteit en multidisciplinariteit. De ambachtelijkheid van de kunstenaar, voorheen voornamelijk bepaald door de discipline waarin gewerkt werd, staat nu onder invloed van e-culturele begrippen als multidisciplinariteit, gelijktijdigheid en afwezigheid van lokaliteit. Wat gemaakt wordt, kan via andere distributiemodellen

---

¹ Deze ontwikkelingen omvatten begrippen als: duurzaamheid/standaarden (e-depot) en auteursrecht versus open data, ontwikkeling van robots, publieke ruimte, augmented reality, sociale netwerken, herinrichting van de openbare ruimte, mobiel internet/mobile computing en smartphone-ontwikkeling, e-readers, vendor lock-in, ubiquitous en mobile computing, open innovatie, businessmodellen, crowdsourcing en gaming.